

ՄԱԿՐՈՏՆԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍՆԵՐ

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԼԻՊԱՐԻՏԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

*ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ*

ԱՐԹՈՒՐ ՈԱՖԻԿԻ ԹԱՄԱՉՅԱՆ

*տնտեսագիտության թեկնածու
ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ*

ՍՏՎԵՐԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋՆԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏՆԵՐՆ ՈՒ ԲՆԱԳԱՎԱՌՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԱՉԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

Ստվերային տնտեսական շրջանառությունն իր առանձնահատուկ դրսևորումներն է ստանում հատկապես զարգացող երկրներում, որոնցից առաջին հերթին կարելի է առանձնացնել ստվերային գործունեությունից ստացված ֆինանսական միջոցների անօրինական ճանապարհով երկրից դուրս բերելու գործընթացը («փողերի լվացում»)։ Իհարկե, այն ուղղակիորեն չի անդրադառնում երկրի արտադրության ծավալների, մասնավորապես ՀՆԱ-ի հաշվարկման վրա, սակայն որոշ դեպքերում այն կարող է զուգորդվել արտաքին տնտեսական ոլորտում ստվերային տարբեր տեսակի գործողությունների իրականացման հետ։ Հաշվի առնելով նաև այն հանգամանքը, որ արտահանվող ֆինանսական միջոցների մեծ մասը ստեղծված է տնտեսության հենց ստվերային հատվածում, այս խնդիրը արժանի է լուրջ ուշադրության։ Խնդիրն առավել արդիական է դառնում այն պարագայում, երբ երկրից դուրս բերված հսկայական միջոցները տարբեր օֆշորային գոտիներից վերադառնում են Հայաստան արդեն օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների տեսքով և ստանում հարկային ու մաքսային տարատեսակ արտոնություններ։

Բացի այդ, ժամանակակից շուկայական հարաբերություններում աստիճանաբար ավելի ու ավելի են արմատավորվում տեղեկատվական և բարձր տեխնոլոգիաների վրա հիմնված բիզնես գործունեության տեսակները (էլեկտրոնային առևտուր, օնլայն խանութներ և կազինոներ, օնլայն տաքսի ծառայություններ և այլն), որոնք, կապված ինտերնետ տիրույթում գրանցվելու և գործարքներ իրականացնելու հանգամանքի հետ, ըստ էության, դուրս են գտնվում ոչ միայն ՀՀ հարկային, մաքսային և վիճա-

կազմակերպող մարմինների, այլև նույնիսկ տվյալ սուբյեկտների պետական գրանցում իրականացնող պետական մարմինների վերահսկողությունից: Նշված ոլորտները, բնականաբար, ստվերային տնտեսության բացահայտման, գնահատման և վերացման տեսանկյունից ներկայումս ամենաառաջնային ոլորտներն են, քանի որ դրանց շրջանառությունն աճում է բավականին բարձր տեմպերով՝ ընդգրկելով նորանոր բնագավառներ և գործունեության տեսակներ, իսկ դրանք վերահսկելի դարձնելու առումով ներկայումս առկա են ոչ միայն օրենսդրաիրավական, այլև տեխնիկական բնույթի մի շարք խնդիրներ:

Քանի որ ստվերային տնտեսությունն իր բազմապիսի դրսևորումներն է ստանում տնտեսության տարբեր ճյուղերում, ներկայացնենք Հայաստանի տնտեսության տարբեր ոլորտները և այն հիմնական գործունեության տեսակները, որոնք ի հայտ են բերվել մեր հետազոտությունների հիման վրա և, ըստ մեզ, առավել «ստվերայնացված» են:

1. Ապրանքների և ծառայությունների առևտրի ոլորտը, որը ներառում է.
 - ա) ապրանքների անօրինական ներմուծումը և արտահանումը,
 - բ) տեղական և արտասահմանյան այն ապրանքների վաճառքը, որոնք պահանջում են պետական գրանցում կամ լիցենզավորում, կամ գրանցվել են իրական արժեքից, ներկայացվող չափորոշիչներից բավականին մեծ տարբերություններով (օրինակ՝ դեղորայքի գրանցումը համապատասխան մարմիններում),
 - գ) ապրանքների և ծառայությունների վաճառքը քաղաքացիների կողմից առանց այդ ապրանքների ծագման վերաբերյալ համապատասխան փաստաթղթերի առկայության, ինչպես նաև առանց պետական պարտադիր որևէ վճարում կատարելու,
 - դ) ապրանքների և ծառայությունների համար կրկնակի գների առկայությունը (մեկը՝ փաստաթղթերի, մյուսը՝ իրական կանխիկ վաճառքի համար),
 - ե) արգելված տեղերում առևտրի կազմակերպումը,
 - զ) գների բարձրացման ակնկալիքով ապրանքների արհեստական պահեստավորումը՝ դրանք «սև շուկայում» կամ առավել բարձր գներով վաճառելու նպատակով (իհարկե, գործունեության այս տեսակը առավել բնորոշ էր Հայաստանի անկախացման սկզբնական տարիներին),
 - է) ձեռնարկության աշխատակիցներին աշխատավարձի դիմաց ապրանքների և ծառայությունների տրամադրումը՝ հիմնականում առանց համապատասխան հարկեր վճարելու,

- ը) ցածրորակ, պետական և միջազգային ստանդարտներին չհամապատասխանող ու առանց երաշխիքների ապրանքների և ծառայությունների վաճառքը,
 - թ) անվճար ծառայությունների տրամադրումը,
 - ժ) բարտերային առևտուրը,
 - ի) ամբողջ տարվա ընթացքում տարատեսակ գեղջերի ու ակցիաների իրականացումը և այլն:
2. Դրամական փոխանցումների ոլորտում.
- ա) գոյություն ունեցող դրամական օրինական փոխանցումների համակարգին զուգահեռ կանխիկ փողի անօրինական շուկայի ստեղծումը, որով իրականացվում են ստվերային գործունեությունից ստացվող հասույթների վճարումները (ստվերային ոլորտի բազմաթիվ ներկայացուցիչներ հաճախ միմյանց միջև փոխադարձ վճարումներն իրականացնում են տարբեր տեսակի ապրանքների ու ծառայությունների փոխանակման, փոխադարձ ներման և այլ ճանապարհներով՝ շրջանցելով ոչ միայն բանկային համակարգը, այլև չօգտագործելով կանխիկ դրամը),
 - բ) փոխհատուցումների, զիջումների հիման վրա փոխադարձ վճարային պարտավորությունների վերացումը՝ առանց օրենքով նախատեսված համապատասխան գրանցումների իրականացման,
 - գ) որպես վճարման միջոց գրեթե բացառապես միայն կանխիկ դրամի կիրառումը և բանկային համակարգի շրջանցումը,
 - դ) կանխիկ դրամով վճարումների իրականացումն առանց տվյալ գործարքների գրանցման և հարկերի վճարման:
3. Դրամավարկային ոլորտում.
- ա) արտարժույթի ներմուծումը կամ արտահանումը երկրից՝ առանց համապատասխան հայտարարագիր ներկայացնելու,
 - բ) արտարժույթի «սև» շուկայի ձևավորումը և արտարժույթի փոխանակումը ստվերային փոխարժեքներով, որը նույնպես հիմնականում բնորոշ էր վաղ շրջաններին,
 - գ) վարկերի տրամադրումը «թաքնված» տոկոսադրույքով (լրացուցիչ գանձումներ՝ տարատեսակ ծառայությունների անվան տակ, կաշառքներ կամ հովանավորչության կիրառում՝ վարկավորման համեմատաբար լավ պայմաններ ստանալու նպատակով և այլն),
 - դ) վարկերի տրամադրումը բանկային համակարգից դուրս գտնվող մեխանիզմների միջոցով,
 - ե) տնային տնտեսություններին տրամադրված սպառողական վարկերի անօրինական օգտագործումը և այլն:

4. Աշխատուժի շուկայում.

- ա) գլիշերային չգրանցվող աշխատանքները, որոնք մասնագիտական գրականության մեջ հայտնի են «մուսլայթինգ» անվանումով, իսկ գործունեության այս տեսակի գոյության հիմնական պատճառներից է տնտեսական գործունեության չգրանցված կամ անօրինական լինելու հանգամանքը,
- բ) արտաժամյա կամ տոնական և հանգստի օրերին օգտագործվող աշխատանքը՝ առանց օրենքով սահմանված հավելավճարների վճարման,
- գ) ժամավճարով աշխատողների վարձատրության պահպանման (չբարձրացման) պարագայում աշխատանքային ժամաքանակի ավելացումը,
- դ) այլ տեսակի անօրինական աշխատանքները (օրինակ՝ անչափահասների, հղի կանանց աշխատանքի օգտագործումը և այլն, թեև դրանք ներկայումս արդեն բնորոշ չեն մեր տնտեսությանը):

5. Բնօգտագործման ոլորտում.

- ա) չափագրման և անհրաժեշտ այլ ցուցանիշների խեղաթյուրման արդյունքում հաշվետվություններում չարտացոլվող հանքարդյունահանումը,
- բ) նույն ճանապարհով թափոնների, պոչամբարների ծավալների ուռճացումը, ինչպես նաև չկատարված տարբեր ծախսերի ներկայացումն ու հարկվող շահույթի նվազեցումը:

6. Էլեկտրոնային հարթակներում իրականացվող գործունեության ոլորտում՝ առանց հարկեր վճարելու.

- ա) օնլայն տաքսի ծառայությունների մատուցումը,
- բ) էլեկտրոնային առևտրի իրականացումը,
- գ) օնլայն խաղատների և խանութների կազմակերպումը,
- դ) թաքնված գովազդային ծառայությունների մատուցումը և այլն:

7. Այլ ոլորտներ, որոնց տակ հիմնականում հասկացվում է.

- ա) ապօրինի շինարարությունը,
- բ) բազմաբնակարան շենքերում ընդհանուր օգտագործման տարածքների ապօրինի վերափոխումը (օրինակ՝ անհատական բնակարանային տարածքի ընդարձակումը ընդհանուր օգտագործման միջանցքների ապօրինի յուրացման միջոցով),
- գ) չգրանցված սուբյեկտների կողմից արտադրության կամ ծառայությունների մատուցումը,
- դ) աշխատավարձերի վճարումն ապրանքների և ծառայությունների տեսքով,

- ե) պետության կամ հասարակության միջոցներն ու ժամանակն անձնական կարիքների համար օգտագործելը,
- զ) պետության կողմից տնօրինվող բնապահպանական տարածքների տնօրինական օգտագործումը,
- է) հասարակական կամ բարեգործական նպատակների անվան տակ դրամահավաքության կազմակերպումը կամ իրական գներից մի քանի անգամ բարձր գներով ապրանքների իրացումը և այլն:

Բնականաբար չի կարելի ասել, որ ներկայացվածը ՀՀ-ում ստվերային շրջանառության ամբողջական ցանկն է, ուստի անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ այս կամ այն չափի ստվերայնություն կարելի է գտնել սոցիալ-տնտեսական կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտներում և բնագավառներում: Մակայն ակնհայտ է նաև, որ ստվերային տնտեսությունն իր բազմապիսի դրսևորումներով քայքայիչ հետևանքներ է թողնում տնտեսական համակարգի վրա, ուստի ստվերային տնտեսության գոյությունը և դրա ծավալների ընդարձակումը՝ իր բազմապիսի հետևանքներով, մտահոգում են ոչ միայն տնտեսագետներին, այլև իշխանություններին և հասարակությանը մի շարք պատճառներով, որոնցից կարելի է առանձնացնել հետևյալները:

1. Հարկերի հավաքագրման մեխանիզմների խաթարումը և պետության հարկային եկամուտների պակասեցումը, որն առաջացնում է ՀՀ պետական բյուջեի դեֆիցիտի ֆինանսավորման խնդիրներ: Քանի որ տնտեսագետների մի ստվար հատված ընդունում է, որ ստվերային տնտեսության հիմնական պատճառներից են պետության կողմից կիրառվող հարկային և մաքսային բարձր տոկոսադրույթները, ինչպես նաև պետական բյուջեի եկամուտների հավաքագրման ոլորտում պետության կողմից իրականացվող կոշտ քաղաքականությունը, հետևաբար՝ հարկային բարձր տոկոսադրույթները որոշիչ հանգամանք են տնտեսվարող սուբյեկտների համար ստվերային գործունեություն իրականացնելու հարցում: Այս առումով զարգացող ստվերային տնտեսությունը ենթադրում է պետական եկամուտների նվազեցում, որն էլ մեծացնում է ՀՀ պետական բյուջեի պակասությունը: Այն առավել ցայտուն է արտահայտվում թույլ ֆիսկալ դիրք ունեցող անցումային տնտեսություններում, ինչպիսին է, օրինակ, Հայաստանի տնտեսությունը: Չկարողանալով հավաքագրել իր հարկային եկամուտները՝ պետությունը հաճախ թերանում է կատարել հասարակության առջև ունեցած իր բազմաթիվ պարտավորությունները, որը սոցիալական խոշոր ցնցումներ կարող է առաջացնել երկրում:

2. Մակրոտնտեսական մակարդակով տնտեսությունում ստվերային խոշոր հատվածի առկայությունը կասկածի տակ է առնում մակրոտնտեսական այնպիսի պաշտոնական ցուցանիշների ճշգրտությունը, ինչպի-

սիք են համախառն ներքին արդյունքը, գործազրկության մակարդակը, ազգային եկամուտը, սղաճը և տնտեսական քաղաքականության իրականացման համար հիմք հանդիսացող այլ կարևոր ցուցանիշներ: Հետևաբար՝ տնտեսության վերաբերյալ ոչ ամբողջական և թյուր տեղեկատվության վրա հիմնված ու պետության կողմից իրականացվող ցանկացած տնտեսական քաղաքականություն կարող է սխալ, իսկ որոշ դեպքերում՝ նույնիսկ սպասվածից հակառակ արդյունքներ տալ:

Կարելի է առանձնացնել ստվերային տնտեսության՝ ՀՆԱ-ի վրա ազդելու հետևյալ հիմնական ուղղությունները.

- հասարակության տարբեր պահանջմունքները բավարարող ու ստվերային տնտեսությունում արտադրված ապրանքների և ծառայությունների արժեքը երկրի ամբողջական արդյունքում չհաշվարկվելու պատճառով ՀՆԱ-ը թերհաշվարկվում է,
- եթե տնտեսության ստվերային հատվածն ավելի արագ է աճում, քան տնտեսության պաշտոնական հատվածը, ապա պաշտոնապես հաշվարկված ՀՆԱ-ի աճի տեմպի ցուցանիշը չի արտահայտում տնտեսության աճի տեմպի իրական մակարդակը,
- խեղաթյուրվում է ՀՆԱ-ի կառուցվածքը տնտեսության ոլորտների, ինչպես նաև ապրանքների և ծառայությունների վերջնական սպառման առումով և այլն¹:

Համաձայն ազգային հաշիվների ցուցանիշների հաշվարկման միջազգային սկզբունքների՝ տնտեսության ամբողջական արդյունքը պետք է ներառի ինչպես տնտեսության պաշտոնական հատվածում, այնպես էլ ստվերային տնտեսությունում, ներառյալ անօրինական և թաքնված ոլորտներում արտադրված ապրանքները և ծառայությունները:

3. Ստվերային տնտեսությունն անհավասար տնտեսական ու մրցակցային պայմաններ է ստեղծում տնտեսության պաշտոնական և ոչ պաշտոնական հատվածներում գործող արտադրական կազմակերպությունների (ձեռնարկությունների) միջև: Շուկայական տնտեսության արդյունավետ գործունեության ապահովման համար առաջնային պայման է մրցակցության միջոցով տնտեսական և իրավական հավասար պայմանների ստեղծումը տնտեսվարող բոլոր սուբյեկտների միջև:

Խնդիրն առավել սրվում է հատկապես օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման տեսանկյունից: Ցանկացած օտարերկրյա ներդրող նոր ներդրումներ կատարելուց առաջ, բացի տնտեսական և քաղաքական համապատասխան վերլուծություն և հաշվարկներ կատարելուց, ուսումնա-

¹ “Методологические принципы отражения в СНС теневой экономики и методические рекомендации по расчету ее показателей”, г. Москва, 1995.

սիրում է նաև տվյալ երկրում տնտեսական գործունեության համար ստեղծված միջավայրը, որտեղ որոշիչ գործոն է տնտեսական հավասար պայմանների առկայությունը տնտեսվարող բոլոր սուբյեկտների համար: Ոչ մի լուրջ, ռացիոնալ օտարերկրյա ներդրող ներկայումս չի սկսի որևէ տնտեսական գործունեություն իրականացնել տնտեսության մի այնպիսի ոլորտում, որտեղ ստվերային մասը մեծ չափերի է հասնում, և որտեղ օտարերկրյա ներդրողը տնտեսապես անհավասար պայմաններում կգտնվի՝ հարկային վճարումներից խուսափելու արդյունքում տնտեսական ծախքերը կրճատած և մրցակցային ավելի բարենպաստ վիճակում գտնվող ստվերային ոլորտի ձեռնարկության համեմատ: Այս տեսանկյունից ստվերային տնտեսությունը օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման հիմնական խոչընդոտներից մեկն է՝:

4. Ստվերային տնտեսությունը խաթարում է նաև աշխատուժի արդյունավետ վերաբաշխումը տնտեսության տարբեր ճյուղերի միջև: Ստվերային ոլորտում աշխատողները չեն վճարում իրենց հարկային և սոցիալական ապահովության պարտադիր վճարումները և այդ առումով հայտնվում են ավելի բարենպաստ ֆինանսական վիճակում, քան տնտեսության պաշտոնական հատվածում զբաղվածները: Ընդարձակվող ստվերային տնտեսությունը ենթադրում է տնտեսության թաքնված հատվածի կողմից աշխատուժի նկատմամբ պահանջարկի մեծացում: Հաշվի առնելով այն, որ հարկերը չվճարելու հետևանքով իրական տնօրինվող եկամուտը ստվերային ոլորտում աշխատող մարդկանց մոտ ավելի մեծ է, կարելի է ենթադրել, որ ստվերային տնտեսության ընդարձակման արդյունքում տեղի կունենա աշխատուժի որակյալ մասի հոսք տնտեսության պաշտոնական հատվածից դեպի ոչ պաշտոնականը՝ նվազեցնելով տնտեսական արդյունավետությունը պաշտոնական հատվածում²:

5. Քանի որ ստվերային գործունեությունը հաճախ անօրինական և քրեածին բնույթ է կրում, ապա ստվերային տնտեսությունը շատ դեպքերում առաջացնում է տարատեսակ կոնֆլիկտներ: Անբարեխիղճ մրցակցությունն առկա է ոչ միայն տնտեսության պաշտոնական, պաշտոնական և ստվերային հատվածների, այլև հենց ստվերային ոլորտի ձեռնարկությունների միջև: Պետք է նշել, որ, ի տարբերություն տնտեսության պաշ-

¹ **Ղուշյան Հ.**, Ստվերային տնտեսության գոյության պատճառները և գնահատման հիմնահարցերը ՀՀ-ում, Շուկայական տնտեսության անցման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանում (գիտական հոդվածների ժողովածու), գիրք առաջին, Եր., էջ 35-41, 1997:

² **Սուվարյան Յու., Կիրակոսյան Շ.**, Աշխատանքի շուկա. միտումները և արդի հիմնահարցերը, Շուկայական տնտեսության անցման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանում (գիտական հոդվածների ժողովածու), գիրք առաջին, Եր., էջ 153-163, 1997:

տոնական հատվածում գործող ձեռնարկությունների, որոնք, վճարելով հարկերը, միաժամանակ օգտվում են հասարակական «ապրանքներից», տնտեսության ստվերային հատվածի հատկապես անօրինական գործունեությամբ զբաղված ձեռնարկությունները զրկված են այդ հասարակական «ապրանքների և ծառայությունների» մեծ մասից օգտվելու հնարավորությունից: Մասնավորապես խոսքը ոստիկանության, դատարանների և իրավապահ այլ մարմինների ծառայություններից օգտվելու հնարավորության սահմանափակման մասի է: Այս պարագայում, ստվերային գործունեությամբ զբաղված տարբեր ձեռնարկությունների միջև առաջացող վեճերի լուծման միակ տարբերակը մնում է ուժի կիրառումը: «Ստվերային բիզնեսը» պաշտպանելու հնարավորություն ունենալու նպատակով ստվերային ոլորտի բազմաթիվ ձեռնարկատերեր ստեղծում են իրենց հանցավոր խմբերը, որի արդյունքում մեծանում է հանցագործությունների քանակը, և հարցականի տակ է առնվում հասարակության կայունությունը:

Պետք է նշել, որ ստվերային տնտեսությունում հանցավոր խմբերի ներգրավվածությունն առաջացնում է նաև մենաշնորհային հիմնախնդիրներ: Ակնհայտ է, որ հանցավոր խմբերը ձգտում են առավելագույնի հասցնել իրենց վճարվող գումարների չափը, ինչը հնարավոր է միայն որևէ ոլորտում մենաշնորհային դիրք ունենալու դեպքում: Օրինակ, որևէ տարածքում միայն մեկ ռեստորանի գոյությունը շատ ավելի շահութաբեր է դրա տիրոջ համար, քան նույն տարածքում մի քանի ռեստորանների առկայությունը: Հանցավոր խմբերն անօրինական ուժային մեթոդների կիրառմամբ կարող են արգելել կամ սահմանափակել տվյալ տարածքում նոր ռեստորանների բացումը, և այդ առումով այն նպաստում է մենաշնորհների զարգացմանը: Իհարկե, այս դրույթը համապատասխանում է այն իրավիճակին, երբ հանցավոր խումբը հենց ինքն է կառավարում այդ հաստատությունը: Միաժամանակ, եթե հանցավոր խումբը միայն վերահսկում է այդ տարածքը և «ռեկետ»-ի միջոցով վճարներ է հավաքագրում այդտեղ գործող հաստատություններից, ապա այն ամենին էլ շահագրգռված չի լինի տնտեսվարող սուբյեկտների թվաքանակի կրճատման մեջ: Մյուս կողմից՝ հատկանշական է նաև այն փաստը, որ հանցավոր խմբերի համար առավել հեշտ է վերահսկել մեկ մենաշնորհային, քան բազմաթիվ փոքր ձեռնարկություններ:

6. Ստվերային տնտեսությունը բացասական ազդեցություն է ունենում նաև տնտեսական գործունեությամբ զբաղված մարդկանց վարքականոնի և էթիկայի վրա: Այն հասարակության մեջ ստեղծում է հետադիմական գաղափարներով և ավանդույթներով օժտված հասարակական մի

խավ: Այս ոլորտում աշխատող մարդիկ դադարում են տարբերակել տնտեսական գործունեության ընթացքում թույլատրելի և արգելված նորմերը, որն այնուհետև տարածվում է ամբողջ հասարակության վրա և խաթարում հասարակության կարգ ու կանոնը:

Ընդհանուր առմամբ ստվերային տնտեսությունը հասարակության և տնտեսության անցումային փուլում ունի ոչ միայն բացասական, այլև դրական, կայունացնող դեր: Մասնավորապես կարող ենք նշել ստվերային տնտեսության հետևյալ կայունացնող հետևանքները:

1. Տնտեսվարող սուբյեկտների տեսանկյունից ստվերային տնտեսության գոյությունը հնարավորություն է ընձեռում տնտեսական գործունեության ավելի արդյունավետ մեթոդների ներդրման և կիրառման համար: Հարկեր չմուծող ստվերային գործունեությամբ զբաղվող ձեռնարկատերը մեծացնում է ձեռնարկության շահույթը, որը տնտեսության պաշտոնական հատվածում գործող ձեռնարկությունների համեմատ մրցակցային առավելություն է ընձեռում, ինչն էլ հնարավորություն է տալիս նոր տեխնոլոգիաների և արտադրության նոր ձևերի կազմակերպման միջոցով բարձրացնելու տնտեսական արդյունավետությունը:

2. Ստվերային տնտեսության կայունացնող հաջորդ դերն այն է, որ, չնայած անօրինական լինելու հանգամանքին, այն նոր աշխատատեղեր է ստեղծում բնակչության համար՝ մեղմելով սոցիալական լարվածությունը տնտեսության կամ բնակչության կենսամակարդակի անկման պայմաններում: Նոր աշխատատեղերի և եկամտի ստեղծման առումով ստվերային տնտեսությունը սոցիալական կարգավորիչ դեր է կատարում. որոշ չափով փոքրացնելով բնակչության տարբեր խավերի միջև գոյություն ունեցող եկամուտների լայն ճեղքվածքը՝ թուլացնում է հասարակության սոցիալական լարվածությունը:

3. Ստվերային տնտեսությունը մասնավոր ֆինանսական միջոցների կուտակման նոր աղբյուր է, որտեղ ստեղծված միջոցները կարող են օգտագործվել հասարակության տարբեր խնդիրները հոգալու համար: Այսօր ակնհայտ է, որ Հայաստանում տարբեր տեսակի քաղաքական և հասարակական գործունեության, ինչպես նաև մշակույթի ոլորտում բարեգործության ֆինանսավորման համար օգտագործվում են նաև ստվերային տնտեսությունում ստեղծված գումարները՝ նվազեցնելով ծախսային ճնշումը բյուջեի վրա: Այդ առումով ստվերային տնտեսությունը քաղաքացիական հասարակության ստեղծման համար անհրաժեշտ միջոցների աղբյուր է, չնայած այն հանգամանքին, որ այդ միջոցները շատ դեպքերում ստեղծված են անօրինական գործունեության միջոցով:

4. Ստվերային տնտեսությունը նպաստում է նաև տնտեսական կյանքի ակտիվացմանը և մեծացնում է տնտեսության պաշտոնական հատվածի ամբողջական պահանջարկը, քանի որ ստվերային տնտեսությունում ստեղծված եկամտի մեծ մասը, միևնույնն է, ծախսվում է տնտեսության պաշտոնական հատվածում:

Ամփոփելով ստվերային տնտեսության դրական և բացասական հետևանքները՝ պետք է նշել վերջինիս գերակշռող ազդեցությունը տնտեսական գործընթացների վրա հատկապես անկայուն և անարդյունավետ տնտեսական համակարգ ունեցող անցումային երկրների համար:

ՍՏՎԵՐԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋՆԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏՆԵՐՆ ՈՒ ԲՆԱԳԱՎԱՌՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԱՉԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԼԻՊԱՐԻՏԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր,

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ

ԱՐԹՈՒՐ ՌԱՖԻԿԻ ԹԱՄԱԶՅԱՆ

տնտեսագիտության թեկնածու

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ

Համառոտագիր: Որպես կանոն, ստվերային շրջանառության ոլորտներն ու բնագավառները տարբեր երկրներում, ունենալով առանձնահատուկ դրսևորումներ, ունեն նաև մի շարք նմանություններ՝ կապված ստվերային տնտեսության առանձնահատկությունների, պետական կարգավորման օբյեկտիվ բարդությունների և այլ հանգամանքների հետ: Այս տեսանկյունից շատ կարևոր է հնարավորինս ճիշտ ուրվագծել ստվերային շրջանառության այն բնագավառները, որոնց շրջանակի և ծավալների կրճատումն առաջնահերթ նշանակություն ունի երկրի մակրոտնտեսական իրավիճակի կայունացման, պետական եկամուտների հավաքագրման մակարդակի բարձրացման, ինչպես նաև սոցիալ-տնտեսական կյանքի վրա դրանց ազդեցության հնարավորինս չեզոքացման համար:

Բանալի բառեր. *ստվերային տնտեսություն, ստվերային շրջանառություն, ստվերային ոլորտներ ու բնագավառներ, պետական կարգավորում, մակրոտնտեսական իրավիճակ, ստվերային շրջանառության ազդեցություն:*

ПЕРВИЧНЫЕ СФЕРЫ И ОБЛАСТИ ТЕНЕВОГО ОБОРОТА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ РА

ВЛАДИМИР ЛИПАРИТОВИЧ АРУТЮНЯН, д.э.н., профессор,
член-корр. НАН РА

директор Института экономики им. М. Котаняна НАН РА,

АРТУР РАФИКОВИЧ ТАМАЗЯН, к.э.н.,

старший научный сотрудник Института экономики им. М.Котаняна НАН РА

Аннотация: Как правило, сферы и области теневого оборота в разных странах, имея особенные разновидности проявления, имеют также и ряд сходств, связанных с особенностями теневой экономики, с объективными сложностями государственного регулирования и другими обстоятельствами.

С этой точки зрения очень важно точно определить те сферы теневой экономики, в которых сокращение их объема и масштаба, имеют первостепенное значение для макроэкономической стабилизации страны, повышения уровня сбора государственных доходов, а также с целью воздействия возможной нейтрализации их влияния на социально-экономическую жизнь страны.

Ключевые слова: *теневая экономика, теневой оборот, теневые сферы и области, государственное регулирование, макроэкономическая ситуация, влияние теневого оборота.*

THE PRIMARY SPHERES, AREAS OF APPLICATION OF UNREPORTED SALES TURNOVER AND THE IMPACT OF THEREOF ON THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

VLADIMIR LIPARIT HARUTYUNYAN, *Doctor of Sciences (Economics), Professor
Director, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences, Republic of Armenia
Corresponding Member, National Academy of Sciences, Republic of Armenia*

ARTUR RAFIK TAMAZYAN, *Candidate of Sciences (Economics)*

*Senior Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics,
National Academy of Sciences, Republic of Armenia*

Abstract: As a rule, the primary spheres and areas of application of the unreported sales turnover in different nations with specifics to a given nation have several similarities with respect to the characteristics of the shadow economy, objective difficulties of the state regulation and other factors. With this regard, the

possibly precise identification of those areas of unreported sales turnover is stressed, since the reduction of the size of the unreported turnover and possible areas of application are of prime importance to stabilizing the macroeconomic situation, increasing the level of state revenues collected, neutralizing the possible impact of thereof on the socioeconomic stance.

Keywords: *Shadow economy, unreported sales turnover, unreported spheres and areas, state regulation, macroeconomic stance, impact of unreported sales turnover.*